

XIX. Yüzyılın Ortalarında Çumra'nın Sosyo-Ekonomik Görüntüsü (10353 Numaralı Temettuat Defterine Göre)*

Social And Economic Panorama Of Çumra In The Mid-19th Century (According To The Revenues And Expenditures Book No: 10353)

Hüseyin MUŞMAL**

ÖZET

XIX. yüzyılın ortalarındaki idarî düzene göre Çumra, Konya Vilayeti merkez kazasına bağlı bir köy statüsündedir. Bu dönemde Çumra'da ikamet eden insanlar, Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi geçimini ziraat ve hayvancılıktan sağlamaktadır. Bunların dışında bazı faaliyetlere rastlanmakla birlikte bu faaliyetler temel geçim alanı olmaktan uzaktır. Üstelik şehir ve kasabalarda icra edilen sınaî ve ticari faaliyetlere de tesadüf edilmemektedir. Bu çerçevede XIX. yüzyılın ortalarında Çumra'da yaşayan ailelerin, ortalama bir çift öküzü, bir binek hayvanı ve bir ineği ile yaklaşık 50 dönümlük arazilerinde asgari geçimlerine yetecek ölçekte tahıl üretimi gerçekleştiren tipik bir Anadolu köylüsü olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, hane başına düşen küçükbaş hayvanların fazlalığı ve kökboya bitkisi üretiminin yaygın ve yoğun olarak yapılıyor olması gibi özellikler, Çumra Köyü'nü daha nitelikli kılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

19. Yüzyıl, Çumra, Sosyal ve Ekonomik, Osmanlı, Kök Boya.

ABSTRACT

According to the administrative system in the mid-19th century, Çumra was a village affiliated to the central district of the Province of Konya. People who were settled in Çumra during this period earned their living from farming and animal husbandry as in many parts of Anatolia. Though some other activities are also observed, they are far from being the main means of subsistence. Moreover, industrial and commercial activities conducted in cities and towns are not encountered there, either. In this framework, it can be said that a typical family

* Bu çalışma 9-10 Mayıs 2008 tarihlerinde düzenlenen *Medeniyetin Beşiği Tarımın Öncüsü Çumra Sempozyumu*'na sunulmuş olan bildirinin gözden geçirilmesi sonucunda yeniden düzenlenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

living in Çumra in the mid-19th century owned a couple of oxen, a beast of burden, a cow and engaged in subsistence farming in their farmland of about 50 acres. Nevertheless, features such as large numbers of sheep and goats per home and extensive farming of madder plant rendered the village of Çumra different from and better qualified.

•

KEY WORDS

19th Century, Çumra, Social and Economic, Otoman, Madder.

Giriş

Bu çalışma Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliye Nezareti temettuat defterleri katalogunda 10353 numarada kayıtlı bulunan Konya Vilayeti merkez kazasına bağlı Çumra Köyü temettuat defterinden istifade edilerek hazırlanmıştır¹. Söz konusu defter 1844–1845 yıllarına ait verileri ihtiva etmektedir.

10353 numaralı Çumra Köyü temettuat defteri 12,4x 50,2 cm ebadında olup toplam 64 sayfadır. Defterin 9 sayfası yazılı olmayıp, yazılı olan 55 sayfasında Çumra'da ikamet eden 160 hane reisi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Hane reislerine ait bilgiler defterin 4. sayfasındaki 1. haneden başlamak suretiyle 58. sayfadaki 160. haneye kadar devam etmektedir. Her sayfada ortalama 3 hane reisine ait kayıt bulunmaktadır. Defterin başında "Konya Eyaleti dâhilinde vaki *"nefs-i Konya kurrallarından"* Çumra Karyesi mahallatında sakin ahali-yi İslam'ın emlâk ve arazi ve temettuatlarının miktarını mübeyyin defterdir" ifadesi yer almakta, kayıtların bittiği 158. sayfada ise sayımların yapılmasından sorumlu olan birinci ve ikinci muhtar ile köy imamının mühürleri bulunmaktadır. Bu çalışmada söz konusu defterden yer alan verilerden hareketle XIX. yüzyılın ortalarında Çumra'nın sosyal, ekonomik ve demografik özellikleri hakkında bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

I-Çumra'nın Nüfusu ve Nüfusun Mesleki Yapılanması

Aile veya Şahıs Adları ve Sıfatları

Temettuat defterleri hane reisi esasına göre düzenlendiği için, bu defterlerde hane reisinin adı ve mesleği açık olarak belirtilmektedir. Bu çerçevede Çum-

¹ Günümüzde Temettuat defterlerinden istifade edilerek yapılan çalışmalar neticesinde bu konuda zengin bir literatür oluşmuş durumdadır. Ancak, hem bazı çalışmaların gözden kaçma ihtimali hem de tespit edilen örneklerin dahi çok uzun yer işgal edeceği gibi nedenlerle burada herhangi bir literatüre yer verilmeyecektir. Yine de gerek Temettuat defterlerinin tanıtılması ve gerekse bunlara dayalı olarak yapılmış olan bazı öncü çalışmalardan söz edilebilir. Bunlardan Tefvik Güran 1985 yılından itibaren Temettuat defterlerinden istifade ederek yapmış olduğu öncü çalışmaların bir kısmını *XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1998 adlı eserinde bir araya getirmiştir. Yine bu defterlerin tanıtılması amacıyla bazı yayınlar yapılmıştır. Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten*, LIX, S. 225, Ankara 1995, s. 395–412; Mübahat Kütükoğlu, "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Teb'a", *Bellekten* LXIII, S. 238, Ankara 1999, s. 755-782; Tefvik Güran, "XIX. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), Ankara 2000, s. 73–94; Said Öztürk, "Temettüat Tahrirleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.4-5, İstanbul 2000, s.537-591; Nuri Adıyeke, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11, Ankara 2000, s.769-825.

ra temettuat defterinde hane reislerinin isimleri, genellikle “Mustafa Oğlu Hüseyin Efendi” veya “Osman Oğlu Ali” örneğinde olduğu gibi hane reisinin baba adı veya “Çelikoğlu Hasan” ve “Çomak oğlu Memiş” şeklinde babanın lâkabı ya da aile adıyla birlikte verilmektedir². Bununla birlikte, bazı hane reisleri baba veya aile adlarından bağımsız olarak sosyal veya fizikî açıdan öne çıkan rolleri ya da özellikleriyle tanımlanmışlardır. *Abdülaziz Koca, Ali Baba, Bağdatlı Hacı Mustafa, Boz Musa, Hayta Mehmed, Deli Ahmed Oğlu Mehmed, Hacı İsmail* gibi isimler de bu duruma örnek gösterilebilir. Çumra temettuat defterlerinde hane reislerinin isimleri verilirken yapılan tanımlamalar, köyde yaşayan ailelerinin büyük çoğunluğunun birbirleriyle akraba olduklarını da ortaya koymaktadır. Nitekim bazı aile adları birden fazla hane reisinde görülmektedir. “Çelikoğlu, Çomakoğlu, Gök Hasan, Gökmenoğlu, Halil Koca, İmamoğlu, Kabakuşakoğlu, Karahmedoğlu, Nalbandoğlu, Topaloğlu, Sarıoğlu” gibi aileler bunlardan sadece bazılarıdır³.

Aile adlarının yanında bazı hane reislerinin isimleri sosyal statüleriyle beraber anılmaktadır. Bunlar arasında Hacı sıfatını kullananların %10 civarında olduğu görülmektedir. Ayrıca *Deli, Hayta, Boz, Kara, Sarı, Topal, Köse, Kel, Koca* gibi lâkaplara da tesadüf edilmektedir.

Tablo 1: Çumra’da İkamet Eden Hane Reislerinin İsimleri ve Aile adları. 1844.

Abdülaziz Koca	Hacı Hasanın Oğlu Seyyid	Koçu Hasan Oğlu Hasan
Abdülkadir Oğlu Mehmed	Hacı İmam Oğlu Yakup	Körhasan Oğlu Mehmed
Akkaşoğlu Seyyid	Hacı İsmail	Köse Mehmedin Oğlu Osman
Aksinoğlu Salih	Hacı İsmail Oğlu İsmail	Köse Mehmedin Ömer Oğlu Ali
Ali Baba	Hacı Mustafa Oğlu Abdi	Kürtoğlu Mehmed
Bağdadlı Hacı Mustafa	Hacı Seyyid Efendi	Manavoğlu Mustafa
Bekir Oğlu Hacı Ömer	Hacı Seyyid Oğlu Ali	Mehmed Oğlu Kör Mehmed
Bekir Oğlu İsmail	Hacı Seyyid Oğlu Hüseyin	Mesud Oğlu Abdülkadir
Bekir Oğlu Osman	Hacı Süleyman	Mustafa Oğlu Hüseyin Efendi
Beldioğlu(?) Ömer	Halil Koca	Mustafa Oğlu Mehmed
Botsalioğlu Hasan	Halil Kocanın Oğlu Hasan	Dülger Topal İsa Oğlu Halil
Boz Musa	Halil Kocanın Oğlu Mehmed	Macar (?) İsmail
Bozgedikoğlu Ahmed	Halil Kocanın Oğlu Seyyid	Süleymanın Oğlu Hasan
Bozkırlı Nurullah Oğlu Mehmed	Hasan	Ali Oğlu Mehmed

² Benzer örnekler için bkz. Mübahat S. Küttükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, LIX, S. 225, Ankara 1995, s. 399.

³ Çumra’daki hane reislerinin isimleri ve aile adları için bkz. Tablo 1.

Burakoğlu Çakıroğlu Abdullah	Hayta Mehmed	Hacı Hüseyin
Burakoğlu Halil İbrahim	Himmat Oğlu Abdi	Nalband Hasan
Çalbakoğlu(?) Mustafa	Himmat Oğlu Ali	Nalbandoğlu Mehmed
Çalbakoğlu(?) Süleyman	Himmat Oğlu Sait	Nalbandoğlu Osman
Çalkandıoğlu Mustafa	Hizmetkar Hasan	Numanın Oğlu Kör Halil
Çeçenoğlu Mehmed	Hüseyin Efendi	Osman Oğlu Ali
Çeçimoğlu Mevlüd	İbrahim Oğlu Hacı Osman	Osman Oğlu Bekir
Çelik Abdurrahim Oğlu Hasan	İbrahim Oğlu İbrahim	Ömer Bey Oğlu Veli
Çelikoğlu Hasan	İmam Oğlu Eyüp	Ömer Oğlu Hasan
Çelikoğlu Hasan	İmam Oğlu Hasan	Ömer Oğlu Hasan
Çelikoğlu Mustafa	İmamın Osman	Ömer Oğlu Mehmed Ali
Çoban Zeybekoğlu Mehmed	Kabakuşak(?) Abdullah Oğlu Mehmed	Paşanın Oğlu Osman
Çomakoğlu Memiş	Kabakuşakoğlu Ahmed	Sabancı Ali
Çomakoğlu Seyyid	Kabakuşakoğlu Kör İbrahim	Sarı Ali Oğlu Hacı Seyyid
Çoturukoğlu İbrahim	Kabakuşakoğlu Mustafa	Sarı Ali Oğlu Süleyman
Dağlı İmamın Mehmed	Kadir Oğlu Mehmed	Sarıoğlu Ali
Deli Ahmed Oğlu Mehmed	Kadir Oğlu Veli	Söylemezoğlu Abdülkadir
Deli Yusuf Oğlu Hasan	Kara Hacı Mehmed	Süleyman
Dermansızoğlu Hasan	Kara Hasan Oğlu İbrahim	Süleyman Oğlu Halil
Derviş Abdullah Oğlu Hüseyin	Kara Mehmed Oğlu Mehmed	Süleyman Oğlu Mustafa
Deveci Osman	Kara Veli Oğlu Mehmed	Süleyman Oğlu Yusuf
Devecioğlu İsmail	Karahmed Oğlu Ahmed	Tartaç(?) Ahmed
Emir Osman Oğlu Hasan	Karahmed Oğlu Mustafa	Tartaç(?) Mustafa
Fıfısoğlu(?) Mehmed	Karahmed Oğlu Osman	Tatbekiroğlu Hasan
Göçük Mehmed Oğlu Mehmed	Karahmed Oğlu Seyyid	Temirci Oğlu Osman
Gök Hasan Oğlu Hasan	Karabıçakoğlu Halil	Temirci Yusuf
Gök Hasan Oğlu Hüseyin	Karaköse Oğlu Ali	Topal Abdullah Oğlu Hasan
Gök Hasan Oğlu Hüseyin	Kayız(?) Hasan	Topal Oğlu Ali
Gök Hasan Oğlu Mustafa	KelAhmed Oğlu Mehmed	Topal Oğlu Hasan
Gök Musa Damadı Mustafa	KelBekir Oğlu İbrahim	Toscanın Oğlu Ali
Gökmenoğlu Ahmed	Kemal Oğlu Süleyman	Toscanın Oğlu Mehmed
Gökmenoğlu Mahmud	Kethüdanın Oğlu Halil	Veli Oğlu Ali
Gökmenoğlu Seyyid	Kethüdanın Oğlu Veli	Veli Oğlu Mustafa
Gökoğlan Oğlu Musa	Kırçiloğlu Hasan	Veli Oğlu Veli
Habib Oğlu Molla Mehmed	Kırış Oğlu Ahmed	Yağcı Mehmed
Habib Oğlu Seyyid	Kirve Damadı Mehmed	Yahya Oğlu Süleyman
Hacı Emin Oğlu Koca Osman	Koca Seyyid Oğlu Mehmed	Yeğlinin Oğlu Osman
Hacı Emin Oğlu Süleyman	Kocanın Seyyid	Yetişin Musa
Hacı Hasan	Koçu Ali Oğlu Süleyman	Zubaroğlu Hasan
Konya Hanedanından Nakipzade Hacı Ahmed Tahir Efendi Çiftliği		

Hane Reislerinin Meslekleri

Temettuat defterlerinde hane reislerinin mesleklerinin açıkça kaydedilmiş olduğu yukarıda ifade edilmişti. Meslek isimleri incelendiğinde 1844 yılında 160 hane, yani yaklaşık 800 civarında bir nüfusa sahip olan Çumra'da yaşayan hane reislerinin 7 ayrı meslekle meşgul oldukları anlaşılmaktadır⁴. Ancak bu tarihte bir köy yerleşimi olan Çumra'da icra edilen mesleklerin hemen hemen tamamı ziraat ve hayvancılık üzerinedir. Zira Osmanlı döneminde köylerde, istisnaları mevcutsa da halkın büyük bir kısmı geçimini genellikle tarım ve hayvancılıktan sağlamaktadır⁵. Bununla birlikte ziraat yapacak toprağı olmayan bazı köylülerin de ırgatlık, çobanlık veya hizmetkârlık gibi alanlardan gelir sağladıkları görülmektedir. Ancak yine de Çumra Köyü'nde icra edilen meslekler arasında en fazla tercih edileni çiftçiliktir. Nitekim bu tarihlerde hane reislerinin %67'si çiftçilikle meşguldür⁶.

Çiftçi olarak kaydedilenlerin tamamı arazi sahibidir. Çiftçilik dışındaki mesleklerle uğraşanların tamamı ise tahıl üretimi yapacakları bir araziye sahip değildir. Bunların büyük bir kısmı da ırgatlıkla meşguldür. Bu tarihlerde ırgatlıkla meşgul olan hane reislerinin oranı ise %17'dir⁷. Irgatların büyük bir kısmının kökboya bitkisi tarlalarında çalıştıkları ve kökboya üretimi ile meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Irgatların önemli bir kısmının da Konya Hanedanından Nakipzade Hacı Ahmed Tahir Efendi'nin Çumra'da bulunan çiftliğinde çalıştıkları düşünülebilir. Zira adı geçen çiftlik 200 dönüm araziye sahip olup bu arazilerin 30 dönümünde tahıl ve 20 dönümünde kökboya bitkisi üretimi yapılmaktadır.

1844 yılında hane reislerinin yaklaşık %4'ü çobanlıkla meşguldür. Bununla birlikte hane reislerinin %7'sinin de herhangi bir meslekle meşgul olmadığı görülmektedir. Bunlardan %3'ü çeşitli özürleri sebebiyle iş göremez nitelikte olup,

⁴ Çumra'nın nüfusu XVI. yüzyıla ait verilere göre, 1500 yılında 350, 1518'de 305, 1530'da 360 ve 1540'da 625 civarındadır. Bu dönemde Çumra'da bir kadı naibinin bulunduğu ve bu durumun yerleşim biriminin önemini gösterdiği ifade edilmektedir. Alaaddin Aköz, Bayram Ürekli, "Selçuklulardan Osmanlılara Çumra'nın Yerleşim Süreci ve Değişiklikler", *I. Uluslar arası Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi*, 15-16 Eylül 2000, *Bildiriler*, Çumra 2001, s. 32.

⁵ Kütükoğlu, "Temettü", s. 402.

⁶ Konya Vilayeti dâhilindeki bazı kazalarda hane reisleri içinde, çiftçi olanların payına bakıldığında mesleği çiftçi olanların oranının Beyşehir Kazası'nda %36,38 olduğu görülür. Onu %49,89 ile Kireli, %72,02 ile Göçü, %83,58 ile Kaşaklı ve %84,57 ile Yenişar Kazaları takip etmektedir. Bkz. Hüseyin Muşmal, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Konya 2005, s.115.

⁷ Aynı tarihte, Akşehir kaza merkezinde mesleği ırgat olanların oranı %19,55'dir. Muhiddin Tuş, "XIX. Yüzyılın ve Anadolu'nun Ortasında Akşehir", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 17, Bişkek 2007, s. 112.

%4'ü'nde babaları vefat ettiği için defterlere hane reisi olarak kaydedilmiş küçük yaştaki yetim erkek çocuklardır⁸. Diğer taraftan hane reisinin haiz olduğu fiziksel ya da sosyal durumu mesleğini yapabilmesine elverişli değilse meslek kaydı bölümünde bu duruma dair bir kayıt düşülmektedir.

Tablo 2: Çumra Köyü'nde Hane Reislerinin Meslekî Yapılanması. 1844.

Meslek Adı	Meslek Sahibi Hane Reisi Sayısı	Mesleğin Temsil Edilme Oranı %
Çiftçi	107	66,88
Irgat	27	16,88
Hizmetkâr	2	1,25
Çoban	7	4,38
Demirci	1	0,63
İmam-Hatip	3	1,88
İş Göremez	5	3,13
Deveci	1	0,63
Yetim	7	4,38

Yukarıda bilgilere ilave olarak Tablo 2'de yer alan veriler incelendiğinde, XIX. yüzyılın ortalarında Çumra Köyü'nde ziraat dışında başka meslek kollarının mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte demircilik mesleği ile meşgul olan bir hane reisinin mevcut olduğu görülmektedir. Demirciliğin köyün ziraatta kullandığı vasıtalar ve aletlerin temininde veya tamirindeki talepleri karşılamak amacıyla yapıldığı, devecilik mesleği ile meşgul olan hane reisinin de taşımacılık ve nakliyecilik taleplerini karşıladığı, başka alanlarda ortaya çıkan ihtiyaçların ise Çumra dışından karşılandığı düşünülebilir.

II-Hayvancılık

Osmanlı toplumunda özellikle kırsal kesimlerde hayvan yetiştiriciliği en önemli zirai faaliyetlerden birisi olarak görülmektedir. Bu bölgelerde hayvanlar ziraatla meşgul olanların gübre ihtiyacını karşılama, taşıma, çift sürme, harman dövme işlerini görme gibi işlerin yanı sıra insanların et, süt vb. hayvansal ürün ihtiyaçlarını karşılayan önemli bir araçtır. Osmanlı toplumunda örneği az görülse de pazar için et, yağ, süt, deri ve yapağı üretmek üzere hayvancılık temel

⁸ 1844 yılında Çumra'da yaşayan hane reislerinin mesleki yapılanması hakkında Tablo 2'ye bakılabilir.

bir faaliyet olarak icra edilmekle birlikte, Anadolu'nun iklim ve ziraat şartları hayvancılığın daha çok ziraata bağlı olarak yapılmasını gerektirmektedir⁹.

Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Çumra Köyü'nde ziraî faaliyetlerin yanında hayvancılık da yapılmaktadır. Daha doğru bir ifadeyle, Çumra Köyü'nde yaşayan hanelerin büyük bir kısmı hayvan sahibidir. Nitekim 1844 yılına ait sayımlara göre Çumra'da ikamet eden hanelerin küçük bir kısmı yani, %9,4'ü hayvan sahibi değilken, %90,6'sı gibi büyük bir kısmı küçük veya büyükbaş hayvan beslemektedir. Bununla beraber hem ziraî faaliyet içerisinde olup hem de hayvancılıkla meşgul olan hanelerin oranı ise %58,1'dir. Sadece hayvancılıkla meşgul hanelerin oranı ise %10'dur. Ancak ziraî faaliyetlerin içinde olduğu halde hayvan beslemeyen hane sayısı ise sadece 1'dir. Bu hane nin reisi ise çobanlıkla meşguldür. Diğer taraftan hane reislerinin %86,25'inin küçükbaş, %76,33'ünün büyükbaş, %60'nun da yük ve binek hayvanı sahibi olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle hanelerin %13,75'i küçükbaş hayvan, %20,63'ü büyükbaş hayvan, %40'ı da yük ve binek hayvanı sahibi değildir¹⁰.

Tablo 3: Çumra Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Hayvan Çeşitleri. 1844.

Hayvan Çeşidi	Sayı	Oranı %	Hane Başına Düşen Miktar
Büyükbaş Hayvan	480	5,25	3
Küçükbaş Hayvan	8498	92,98	53,11
Yük ve Binek Hayvanı	162	1,77	1,01
Toplam	9140	100	57,13

Buraya kadar söylenenler ışığında XIX. yüzyılın ortalarında Çumra'da hayvan beslemenin yaygın bir faaliyet olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bu faaliyetin hangi düzeyde yürütüldüğünü tespit edilebilmesi için hane başına düşen hayvan miktarına bakılması gerekmektedir.

1844 yılında Çumra'da yetiştirilen hayvan sayısı 9140'dır. Hayvanların %93'ü küçükbaş (8498), %5,2'si büyükbaş (480) ve %1,8'i yük ve binek (162) hayvanıdır. Buna göre hane başına düşen yük ve binek hayvanı sayısı 1, büyükbaş hayvan sayısı 3, küçükbaş hayvan sayısı ise 53,1'dir¹¹. Neticede hane

⁹ Güran, "Tarım Ekonomisi", s. 100-101; Orta iklim memleketleri ile Akdeniz iklim kuşağında bulunan memleketlerde hayvan yetiştiriminin farklı gerekçelere dayandığı yönündeki tartışmalar için bkz. Ali Tanoğlu, *Ziraat Hayatı I*, İstanbul 1942, s.11-17.

¹⁰ Çumra'da hane reislerinin sahip oldukları hayvan çeşitleri için bkz. Tablo 3.

¹¹ Çumra'da hane başına düşen yük ve binek hayvanı ile büyükbaş hayvan miktarları, Konya Vilayetine bağlı bazı kazalarda tespit edilen miktarlarla uyusmaktadır. Ancak hane başına dü-

başına düşen hayvan sayısı 57,1 olarak ortaya çıkmaktadır. Bu verilere göre, Çumra'da küçükbaş hayvancılık, büyükbaş hayvancılığa göre hem yaygın hem de daha yoğun olarak yapılmaktadır. Aşağıda hayvancılık faaliyetleri nitelikleri ve nicelikleri açısından incelenecek, böylece bu faaliyetlerin hangi düzeyde ve ne maksatla yapıldığı daha net olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Büyükbaş Hayvancılık

Küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık temelde hayvancılık başlığı altında aynı kategoriye girebilir, her ikisinin de insanların meşguliyetleri açısından taşıdıkları anlamları çok farklıdır. Küçükbaş hayvanlar daha çok eti, sütü, yünü gibi özellikleri açısından yetiştirilirken büyükbaş hayvanlar bu gibi özellikleri yanında ziraî faaliyetlerdeki katkıları dolayısıyla da yetiştirilmektedir. Ayrıca büyükbaş hayvanların yoğun olduğu bölgelerde ziraî faaliyetin daha etkin yapıldığı söylenebilir. Acaba, yukarıda ifade edilenler Çumra Köyü'nde ne düzeyde gerçekleşmiştir. Daha önce ifade edildiği gibi 1844 yılında Çumra'da yetiştirilen hayvanların %5,2'si büyükbaşdır. Büyükbaş hayvanların çoğunluğu (%92,3'ü) karasığır, küçük bir kısmı da (%7,7) mandadır. Karasığırın %35'i sağmal inek, %1,3'ü dölsüz inek, %63,65'i öküzdür¹². Mandaların da %51,3'ü koşum mandası olup, %24'ü sağmal mandadır¹³. Buna göre hane başına düşen inek sayısı yaklaşık 1, öküz sayısı ise 1,8'dir. Bu veriler paralelinde hane başına düşen karasığır sayısı 2,7, büyük baş hayvan sayısı ise 3 olarak ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4: Çumra Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Karasığır Çeşitleri. 1844.

Karasığır Çeşitleri	Sayı	Oranı %	Hane Başına Düşen Miktar
Sağmal İnek	155	34,99	0,97
Dölsüz İnek	6	1,35	0,04
Karasığır Öküzü	282	63,66	1,76
Toplam	443	100	2,77

şen küçükbaş hayvan miktarının Konya Vilayetine bağlı bazı kazalara oranla hayli yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim aynı tarihte hane başına düşen küçükbaş hayvan miktarı Göçü Kazası'nda 16,02, Kireli'de 12,89, Beyşehir'de 9,37, Kaşaklı'da 8,84, Yenişar'da ise 8,69 olarak gerçekleşmiştir. Muşmal, *Beyşehir*, s. 290.

¹² Karasığırın çeşit ve oranları için bkz. Tablo 4.

¹³ Mandaların çeşit ve oranları için bkz. Tablo 5.

Tablo 5: Çumra Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Manda Çeşitleri. 1844.

Manda Cinsi	Sayı	Oranı %	Hane Başına Düşen Miktar
Koşum Mandası	19	51,35	0,12
Manda Öküzü	9	24,32	0,06
Sağmal Manda	9	24,32	0,06
Toplam	37	100	0,23

Yukarıdaki tablolarda da açıkça görülebileceği gibi Çumra Köyü'nde hane başına düşen öküz sayısının 2 civarında olması, bu hayvanlarla çift sürme işinde gerekli olan ihtiyacın karşılandığını göstermektedir. Bu çerçevede hemen hemen her hanede, hane sakilerinin süt ihtiyacını karşılayacak ve büyükbaş hayvan neslinin devamını sağlayacak bir ineğe de tesadüf edilmektedir. Bu verilere göre Çumra Köyü'nde büyükbaş hayvancılık sadece temel ziraî faaliyetlerin yürütülmesi ve hane üyelerinin süt ihtiyacını karşılanması maksadına yönelik olarak yapılmaktadır.

Küçükbaş Hayvancılık

Yukarıda küçükbaş hayvanların daha çok eti, sütü, yünü gibi özellikleri açısından yetiştirildiğini söylemiştik. Zira küçükbaş hayvanlar ziraî faaliyetlerin yapılmasında doğrudan bir katkıya sahip değildir. Köylülerin çoğu öncelikle kendi günlük tüketimlerini karşılamak ve bir kısmı da pazar için et, yağ, süt, deri ve yapağı üretmek maksadıyla küçükbaş hayvan yetiştirmişlerdir. Acaba bu faaliyet XIX. yüzyılın ortalarında Çumra Köyü'nde ne düzeyde yürütülmekteydi? Bunun tespit edilebilmesi için bu tarihlerde Çumra'da hane başına düşen küçükbaş hayvan miktarlarının incelenmesi gerekmektedir.

Temettuat defterlerindeki verilere göre 1844 yılında Çumra'da yetiştirilen küçükbaş hayvanların %54,4'ü koyun, %45,6'sı keçidir. Buna göre hane başına düşen koyun miktarı 28,9 iken, keçi miktarı 24,2'dir¹⁴. Bu durumda Çumra'da koyun yetiştiriciliğinin daha fazla tercih edildiği söylenebilir. Çumra'da yetiştirilen koyunların %42,5'i sağmal iken, %20,65'i dölsüz %36,8'si de kuzudur¹⁵. Keçilerin de %43,6'sı sağmal, %22,7'si dölsüz ve %33,6'sı oğlaktır¹⁶. Buna göre hane başına düşen sağmal keçi sayısı 10,58, sağmal koyun sayısı 12,28 sağmal küçükbaş sayısı ise 22,9'dur.

¹⁴ Hane reislerinin sahip oldukları küçükbaş hayvan eşitleri için bkz. Tablo 6.

¹⁵ Hane reislerinin sahip oldukları koyun çeşitleri için bkz. Tablo 7.

¹⁶ Hane reislerinin sahip oldukları keçi çeşitleri için bkz. Tablo 8.

Tablo 6: Hane Reislerinin Sahip Oldukları Küçükbaş Hayvan Çeşitleri. 1844.

Küçükbaş Hayvan Çeşidi	Sayı	Oranı %	Hane Başına Düşen Miktar
Koyun	4618	54,34	28,86
Keçi	3880	45,66	24,25
Toplam	8498	100	53,11

Tablo 7: Çumra Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Koyun Çeşitleri. 1844.

Koyun Çeşidi	Sayı	Oranı %	Hane Başına Düşen Miktar
Sağmal Ağnam	1965	42,55	12,28
Dölsüz Ağnam	954	20,66	5,96
Kuzu	1699	36,79	10,62
Toplam	4618	100	28,86

Tablo 8: Çumra Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Keçi Çeşitleri. 1844.

Keçi Çeşitleri	Sayı	Oranı %	Hane Başına Düşen Miktar
Sağmal Keçi	1694	43,66	10,59
Dölsüz Keçi	881	22,71	5,51
Oğlak	1305	33,63	8,16
Toplam	3880	100	24,25

Yukarıdaki veriler ışığında Çumra'da hane başına düşen küçükbaş hayvan miktarının 53,11 olduğu anlaşılmaktadır. Bu miktar Konya Vilayeti'ne bağlı bazı kazalarda tespit edilen miktarlardan hayli yüksektir¹⁷. Bu durum küçükbaş hayvancılığın sadece hane reislerinin günlük ihtiyaçlarını karşılamaktan öteye, başka maksatlarla yetiştirildiğini düşündürmektedir. Nitekim ziraat bahsinde görüleceği üzere Çumra Köyü'nde kökboya bitkisi üretiminin yapıldığı göz önüne alındığında, dokumacılık sektörünün varlığı akla gelmekte, bu durum küçükbaş hayvanların daha çok yünleri ve yapağları için yetiştirildiğini düşündürmektedir. Ayrıca temettuat defterlerinde kökboya bitkisi tarlası sahibi olan 117 hanenin, yani Çumra'daki hane reislerinin %73'nün köydeki küçükbaş hayvanların %90'nuna sahip olması, kökboya tarlasına sahip olanların tamamının küçükbaş hayvan beslerken, küçükbaş hayvan sahibi olmayan 22 hanenin (%13,75) kökboya bitkisi tarlasına sahip olmaması gibi hususlar böylece daha anlamlı hale dönüşmektedir. Zira Çumra'da hane başına düşen küçükbaş hayvan sayısı 53,11 iken, kökboya tarlası sahibi olanlar arasında bu miktar 65,5'e ulaşmaktadır. Ayrıca Çumra'da hane başına düşen hayvan miktarı 57,1 iken,

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Muşmal, *Beyşehir*, s. 288 vd.

kökboya bitkisi tarlası sahiplerinde bu miktar 71,18'e çıkmaktadır. Bu durum kökboya üreticilerin daha fazla hayvana ihtiyacı olduğu gerçeği ile izah edilebilir. Bu yönüyle de Çumra'da küçükbaş hayvancılığın yetiştirilme düzeyi kökboya üretimi veya dokumacılık sektörüyle yakından alakalı olmalıdır. Ancak hane reislerinin meslek kayıtları arasında dokumacılık mesleği ile meşgul olanlara tesadüf edilmemesi, kökboya üretiminin başka yöreler için yapılmış olabileceği ihtimalini de ortaya çıkarmaktadır. Şu halde öncelikle Çumra'da yetiştirilen kökboyanın Konya pazarına yönelik olduğu düşünülebilir. Ancak kökboyanın sadece dokumacılık sektöründe kullanıldığını söyleyebilmek için elimizde kanıt da bulunmamaktadır.

Süt ve Süt Ürünleri Üretimi

Hayvanların sağladıkları önemli ürünlerden birisi de süttür. Günde, sabah ve akşam iki kez olmak üzere inek ve mandalar on; koyunlar beş, keçiler altı ay boyunca sağlanabiliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda XX. yüzyılın başlarında, bölgesine göre değişmekle beraber, bir inek yılda 192–770 L ve bir koyun yılda 51–77 L dolaylarında süt verebiliyordu¹⁸. Aşağıda yapılacak hesaplamalarda T. Güran'ın verdiği rakamların ortalaması kullanılmıştır. Yani 1844 yılında bir sağmal ineğin yılda ortalama 480, yine aynı yöntemle bir küçükbaş hayvanın da yılda 65 lt süt verebileceği hesap edilmiştir¹⁹.

Tablo 9: Çumra Köyü'nde Hane Reislerinin Süt Üretimi. 1844

Hayvan Türü	Sayı	Yıllık Toplam Süt Üretimi L	Yıllık Hane Başına Düşen Süt M. L	Günlük Hane Başına Düşen Süt M. L
Sağmal Keçi	1694	110110	688,19	1,89
Sağmal Ağnam	1965	127725	798,28	2,19
Sağmal Karasığır	155	74400	465	1,27
Sağmal Manda	9	4320	27	0,07
Sağmal Küçükbaş	3659	237835	1486,47	4,08
Sağmal Büyükbaş	164	78720	492	1,34
Toplam	3823	316555	1978,47	5,42

Ancak değerlendirmeye alınacak hayvanlar da temettuat defterlerinde sağmal olarak kaydedilmiş büyük ve küçükbaş hayvanlarla sınırlı tutulmuştur.

¹⁸ Tevfik Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910", XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, İstanbul 1998, s.104.

¹⁹ Çumra'da hane reislerinin süt üretimi için bkz. Tablo 9.

Tablo 9'deki verilerden anlaşıldığına göre Çumra'da üretilen yıllık süt miktarı 316.555 L'dir. Yani Çumra'da günlük yaklaşık 868 L süt üretilmektedir. Yıllık üretim miktarının %75'i küçükbaş hayvan sütü, %25'i büyükbaş hayvan sütüdür. Hane başına düşen yıllık süt miktarı yaklaşık 1500 L küçükbaş ve 500 L büyükbaş²⁰. Bu durumda hane başına günlük 4 L küçükbaş ve yaklaşık 1,5 L büyükbaş hayvan sütü düşmekte, toplamda ise hane başına günlük 5,5 L süt isabet etmektedir²¹. Tabiatıyla bu miktarın bir bölümünden yağ, yoğurt ve peynir yapılmaktaydı. Çumra'da yaşayan hanelerin ne kadar yağ ve peynir ürettikleri malum değilse de, ortalama olarak 1 kg yağ için 20 L 1 kg peynir için de 5,5 L süt gerektiği söylenebilir²². Netice olarak Çumra'da yaşayan köylülerin yetiştirdikleri hayvanlar vesilesiyle günlük süt, peynir ve yağ ihtiyaçlarını kolaylıkla giderebilecek ölçekte üretim yaptıkları anlaşılmaktadır.

Yük ve Binek Hayvanları

XIX. yüzyılın ortalarında Çumra'da koyun keçi ve sığır gibi hayvanların yanı sıra at, kısrak, merkep, deve, gibi yük ve binek hayvanları da yetiştirilmektedir. İnsanlar, bağ, bahçe ve tarlalarına gitmek için genellikle at ve merkep gibi binek hayvanlarını kullanmışlardır. Ekinlerin tarladan harmana ve ürünün harmandan ambara taşınmasında ise at ve eşek gibi yük hayvanlarından yararlanılmakla birlikte, daha çok bir çift öküzün çektiği kağnılar kullanılıyordu²³.

Çumra'da insanlar, diğer bölgelerde olduğu gibi gerek çift sürme işlerinde ve gerekse ürünlerin taşınmasında öküzlerden yararlanmış olmalıdır. Bu tarihlerde Çumra'da hane başına ortalama bir çift öküz isabet etmektedir. Bunların da %91'i karasığır öküzü iken %1'i koşum mandasıdır²⁴. Bununla birlikte Çumra'da binek hayvanları arasında en fazla tercih edileni merkep olmuştur. Temettuât defterlerine göre Çumra'da hane reislerinin %60'ı yük ve binek hayvanına sahiptir, ancak %40'ı yük ve binek hayvanı sahibi değildir. Yük ve binek hayvanlarının %55,5'i merkep iken, %44,5'i kısrak tay ve şatrandır. Buna göre hane başına düşen yük ve binek hayvanı sayısı da 1 olarak ortaya çıkmaktadır²⁵.

²⁰ Bu tarihlerde Beyşehir Gölü Havzası'nda bulunan 90 köy üzerinde yapılan bir incelemede hane başına düşen süt üretimi yıllık 711,32 litredir. Muşmal, *Beyşehir*, s. 306.

²¹ Bu tarihlerde Beyşehir Gölü Havzası'nda bulunan 90 köy üzerinde yapılan bir incelemede hane başına düşen süt üretimi günlük 2 litredir. Muşmal, *Beyşehir*, s. 306.

²² Güran, "Tarım Ekonomisi", s. 104.

²³ Güran, "Tarım Ekonomisi", s. 86-87.

²⁴ Hane reislerinin sahip oldukları çift hayvanları için bkz. Tablo 10.

²⁵ Hane reislerinin sahip oldukları yük ve binek hayvanları için bkz. Tablo 11.

Tablo 10: Çumra Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Çift Hayvanı Çeşitleri. 1844.

Hayvan Türü	Sayı	Oranı %	Hane Başına Düşen Miktar
Karasığır Öküzü	282	90,97	1,76
Koşum Mandası (Öküzü)	28	9,03	0,18
Toplam	310	100	1,94

Tablo 11: Hane Reislerinin Sahip Oldukları Yük ve Binek Hayvanı Çeşitleri. 1844.

Hayvan Türü	Sayı	Oranı %	Hane Başına Düşen Miktar
Merkep	90	55,55	0,56
Kısrak	50	30,86	0,31
Tay ve Şatran	22	13,58	0,14
Toplam	162	100	1,01

III-Tarımsal Faaliyetler

Arazi Dağılımı

Temettuat defterlerinde hane reislerinin ekip diktikleri veya işledikleri arazilerin nitelikleri ve nicelikleri hakkında da bazı bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler çerçevesinde hanelerin ne kadar bir arazi üzerinde ekim yaptıkları, ne kadarını nadasa bıraktıkları ve bu arazilerde hangi tür ekim ve üretim faaliyetlerini gerçekleştirdikleri hakkında bazı değerlendirmeler yapılabilmektedir. Defterlerde yer alan veriler bir bütün haline getirildiğinde ise yerleşimlerin arazi nitelikleri ve üretim özellikleri hakkında da bir kanaat hâsıl olmaktadır. Bu bölümde temettuat defterlerindeki verilerden yararlanılarak Çumra'daki tarım arazilerinin nitelikleri ve tarımsal üretim özellikleri hakkında bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

Temettuat defterlerindeki veriler incelendiğinde Çumra'da ikamet eden hanelerin büyük çoğunluğunun ziraî faaliyetler içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim 1844 yılında Çumra'daki hanelerin %82,25'i tarım arazileri üzerinde ekim yapmaktadır. Hanelerin %17,75'i ise tarımsal üretim yapabilecekleri herhangi bir araziye sahip değildir. 1844 yılına ait sayımlara göre Çumra'da hane reislerinin kullanımında olan arazi miktarı 7405,5 dönümdür. Buna göre hane başına düşen arazi miktarı 46,28 dönümdür. Sadece arazi sahibi olanlar üzerinden bir değerlendirme yapılırsa hane başına düşen toprak miktarı 60 dönüme ulaşmaktadır. Söz konusu miktarın Konya çevresinde bulunan bazı yer-

leşimlerde tespit edilen miktarlardan hayli yüksek olduğu görülmektedir²⁶. Bu tarihte toplam arazi miktarının %52,76'sı nadasa bırakılmış, %47,24'i ekilmiştir. Ekili arazinin %95'inde tahıl üretimi yapılırken %5'inde kökboya bitkisi üretilmektedir. Hane başına düşen ekili arazi miktarı ise 21,8'dönümdür²⁷.

Tablo 12: Çumra Köyü'nde Hane Reislerinin Sahip Oldukları Arazi Çeşitleri. 1844

Arazi Türü	Miktar (Dönüm)	Oranı %	Hane Başına Düşen Miktar
Tahıl Ekili Tarla	3322	44,86	20,76
Nadasa bırakılmış tarla	3907	52,76	24,42
Kökboya bitkisi Ekili Tarla	176,5	2,38	1,10
Toplam Arazi	7405,5	100	46,28

XX. yüzyıl başlarında Osmanlı tarım istatistiklerinde, tarım işletmelerinin büyüklükleri hakkında bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu istatistiklerde, bir ailenin mülkiyetinde olup olmadığına bakılmaksızın nadasa bırakılan ve ekilen toprakların yüzölçümüne göre tarım işletmeleri üçe ayrılmıştır²⁸. Yüz ölçümleri 10 dönümden az olan topraklara sahip olanlar küçük, 10 ila 50 dönüm arasında olanlar orta, 50 dönümden daha fazla olanlar ise büyük işletmeler olarak nitelendirilmektedir²⁹.

Çumra'da ikamet eden hanelerin mülkiyetinde olup olmadığına bakılmaksızın nadasa bıraktıkları veya ekim yaptıkları arazi miktarları toplanarak yukarıda ifade edilen modele uygun olarak bir sınıflandırma yapılmıştır. Söz konusu sınıflandırma sonucunda Çumra'da ikamet eden 160 hanenin %35'i küçük boy tarım işletmesi, (Ancak hiç toprağı bulunmayanlar dışarıda tutulduğunda küçük boy tarım işletmesi sahibi olanların oranı %16,25, topraksız köylülerin oranı ise %18,75 olarak çıkmaktadır.) %10,6'sı orta boy tarım işletmesi sahibi iken, hanelerin %54,4'ü yani yarısından fazlası büyük boy tarım işletmesine sahip bulunmaktadır. Bu durumda Çumra'da faaliyet gösteren çiftçilerin %65, yani 2/3 orta ve büyük ölçekli tarım işletmelerine sahip oldukları söylenebilir. Diğer taraftan bu sınıflandırma modelinden hareketle Çumra'daki işletmelerin ellerinde bulunan toprak miktarına göre bir değerlendirme yapılırsa, büyük boy

²⁶ 1844 yılında Konya Vilayeti'ne bağlı Göçü Kazası köylerinde hane başına 26,21 dönüm, Kireli'de 20,57, Kaşaklı'da 14,31, Beyşehir'de 12,92 ve Yenişar'da 11,86 dönüm arazi düşmektedir. Muşmal, *Beyşehir*, s. 222

²⁷ Hane reislerinin sahip oldukları arazi çeşitleri ve hane başı miktarları için bkz. Tablo 12.

²⁸ Örnek bir çalışma için bkz. *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri*, 1909,1913 ve 1914, Tarihi İstatistikler Dizisi, III, (Haz. Tefik Güran), Ankara 2003, s.28-29.

²⁹ Güran, "Tarım Ekonomisi", s.82.

tarım işletmelerinin Çumra'daki toprakların %91'ni, orta boy tarım işletmelerinin ise %7,7'sini ellerinde bulundurdukları görülür. Bu haliyle Çumra'daki orta ve büyük boy tarım işletmeleri köydeki toprakların neredeyse tamamına sahip durumdadır³⁰. Bununla birlikte Büyük boy tarım işletmesi sahibi olanların ortalama 78,2, orta boy tarım işletmesi sahiplerinin ise ortalama 35,3 dönüm araziye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Her iki işletme tipi birlikte değerlendirildiğinde Çumra'da ikamet eden hanelerin %65'nin ortalama 71,2 dönüm araziye sahip oldukları görülür. Bu durum Çumra'daki hanelerin 2/3'ünün asgari geçimlerine yetecek ölçekte tahıl üretimi gerçekleştiren tipik bir Anadolu köylüsü olduğu söylenebilir.

Tablo 13: Çumra'da Bulunan Tarım İşletmeleri. 1844.

İşletme Türü	Miktar (Dönüm)	Hane Sayısı	%	İşletme Başına Ortalama Toprak Dönümü	İşletmenin Elindeki Toprak %
Büyük Boy Tarım İşletmesi	6806,5	87	54,4	78,2	91,9
Orta Boy Tarım İşletmesi	570,5	17	10,6	35,3	7,7
Küçük Boy Tarım İşletmesi	28,5	26	16,25	1	0,3
Topraksızlar	0	30	18,75	0	0
Toplam Arazi	7405,5	160	100	46,3	100

Acaba XIX. yüzyılın ortalarında Çumra'da faaliyet gösteren tarım işletmeleri, hangi düzeyde tarımsal üretim gerçekleştirmişlerdir? Aşağıda bu hususlara cevap aranacaktır.

Arazinin Mülkiyet Özellikleri

Çumra Temettuat defterlerinde hane reislerinin sahip oldukları ekili veya nadasa bırakılmış toprakların miktarları verildikten sonra bu bilgilerin kenarına söz konusu arazinin vakıf veya tımar arazisi olup olmadığı hakkında bazı notlar düşülmüştür. Bu notlar vesilesiyle arazilerin mülkiyet durumları hakkında da bir değerlendirme yapılması mümkün olmaktadır. Böylece arazilerin hangi vakıflara ait olduğu da tespit edilebilmektedir.

1844 yılına ait sayımlara göre Çumra'da hane reislerinin kullanımında olan arazi miktarı 7405,5 dönümdür. Arazinin mülkiyet durumuna bakıldığında büyük çoğunluğunun vakıfların elinde olduğu görülmektedir. Nitekim bu tarihte arazilerin % 72,4'ü vakıf arazisi, %13,9'u tımar arazisi iken %13,7'si şahısların

³⁰ Çumra'da bulunan işletmelerin nicelik ve nitelikleri için bkz. Tablo 13.

elindedir³¹. Bununla birlikte Çumra'daki vakıf arazilerinin yarısından fazlası yani %55'67'si Karamanoğlu İbrahim Bey İmareti Vakfı'na aittir. Kalan %45'lik kısım ise Temirci Hacı Mescidi, Şeyh Vefa, Kuzviran Tekkesi, Türbe-i Celaliye, Burhan Dede, Pir Esed, Karapınar ve Dinar(?) vakıflarına aittir. Bu durumda Çumra'da bulunan arazilerin büyük bir kısmı 9 vakıf tarafından işletilmektedir³². Diğer taraftan tımar arazilerinin de önemli bir kısmı sipahi Hacı Ali Bey'in tımarı olup bir kısmının da hisar tımarı olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 14: Hane Reislerinin Sahip Oldukları Arazinin Mülkiyet Özellikleri. 1844

Arazi Türü	Miktar (Dönüm)	Vakıf Arazisi	%	Tımar	%	Şahıs	%
Tahıl Ekili Tarla	3322	2902	87,36	214	6,44	216	6,50
Nadasa bırakılmış tarla	3907	2460	62,96	815	20,86	622	15,92
Kökboya bitkisi Ekili Tarla	176,5	---	---	---	---	176,5	100
Toplam Arazi	7405,5	5362	72,4	1029	13,90	1014,5	13,70

Çumra'daki vakıf arazilerinin %72,41 gibi bir oranda olması hayli dikkat çekicidir. Bu vakıflardan Karamanoğlu İbrahim Bey İmareti'nin 3000 dönüm civarında araziye sahip olması da üzerinde durulması gereken bir husustur³³. Bu miktar Çumra'daki arazilerin %40'ına denk düşmektedir. Vakıfların şahıslara kiraladıkları araziler üzerinden öşür temin ettikleri bilinmektedir. Nitekim bu durumda Çumra'da gerçekleştirilen tarımsal üretimin önemli bir miktarı bu vesile ile Konya şehrine aktarılmakta, başta Karamanoğlu İbrahim Bey İmareti olmak üzere Çumra ve çevresinde arazi sahibi olan vakıfların imaretlerinde veya vakıf eserlerinin tamirinde kullanılmaktadır.

³¹ Hane reislerinin sahip oldukları arazinin mülkiyet özellikleri için bkz. Tablo 14.

³² Çumra Köyü'nde vakıf arazinin kullanım durumu için bkz. Tablo 15.

³³ Çumra'daki arazilerin öşür gelirleri Karamanoğulları zamanında Konya'daki İbrahim Bey imaretine vakfedilmiştir. Bu durumun Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmet'in oğlu Cem Sultan'ın Konya valiliği zamanında devam ettiği, hatta Yavuz Sultan Selim döneminde de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Aköz, Ürekli, "Çumra", s. 32-33; Bizim çalışmamızda da XIX. yüzyılın ortalarında da Çumra'daki arazilerin büyük bir kısmının öşür gelirlerinin Karamanoğlu İbrahim Bey imaretine ait olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 15: Çumra Köyü'nde Vakıf Arazinin Kullanım Durumu. 1844.

Vakıf Adı	Ekili Arazi Vakıf	%	Nadas Arazi Vakıf	%	Toplam Vakıf Arazisi	%
Karamanoğlu İbrahim Bey İmareti Vakfı	1507	51,93	1478	60,08	2985	55,67
Temirci Hacı Mescit (Sırçalı Mescit)	229	7,89	40	1,63	269	5,02
Şeyh Vefa Vakfı	348	11,99	30	1,22	378	7,05
Kuzvıran Tekkesi Vakfı	219	7,55	13	0,53	232	4,33
Türbe-i Celaliye Vakfı	158	5,44	20	0,81	178	3,32
Burhan Dede Vakfı	185	6,37	-	0,00	185	3,45
Pir Esed Vakfı	138	4,76	178	7,24	316	5,89
Karapınar Vakfı	81	2,79	306	12,44	387	7,22
Dinar(?) Vakfı	37	1,27	395	16,06	432	8,06
Toplam	2902	100	2460	100	5362	100

Tarımsal Üretim

Temettuat defterlerindeki verilerin değerlendirilmesi neticesinde Çumra'daki hanelerin %66,25'inin tahıl üretimi ile meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Hanelerin %31,25'i ise tahıl üretimi ile meşgul değildir. Üstelik hanelerin %15'i ise herhangi bir ziraî üretim içerisinde yer almamaktadır. Tahıl üretimi ile meşgul olan haneler arazilerinde buğday, arpa ve burçak üretimi yapmışlardır. Bu çerçevede 1844 yılında Çumra'da yaklaşık 4000 kile tahıl üretimi gerçekleşmiştir. Tahıl üretiminin %43,7'si buğday, %34'ü arpa ve %22'3'ü burçaktır³⁴. Bu durum, Çumra'da XIX. yüzyılın ortalarında insanların temel besin maddesi olan buğday üretiminin diğer tahıllara göre daha yaygın olarak yapıldığını göstermektedir. İnsanlar tarafından da tüketilen ancak hayvanların vazgeçilmez gıdası olan arpa ve yeşil halinde de tüketilen ancak kurduğunda hayvanların en önemli kışlık besini olan burçağın da önemli miktarlarda üretildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte hane başına düşen buğday üretimi 10,84, arpa üretimi 8,41 burçak üretimi ise 5,53 kiledir. Yani hane başına düşen tahıl üretimi yaklaşık 25 kiledir. Böylece kişi başına düşen yıllık tahıl miktarının ise 5 kile

³⁴ Her şahsın neler ektiği ve her birinden ne kadar mahsul aldığı da vereceği öşür dolayısıyla sadece 1844-1845 tarihli defterlerde kaydedilmiştir. Bu defterlerde buğday, arpa, nohut vs. her birinden %10 hesabıyla alınan öşürün ağırlık olarak miktarı mevcuttur. Böylece bu kısımdaki rakamları on ile çarparak her şahsın tarladan kaldırdığı çeşitli mahsullerin miktarı tespit edilebilmektedir. Kütükoğlu, "Temettü", s. 406; Biz de Çumra'da yetiştirilen ürünlerin miktarlarını hesaplarken bu modeli uyguladık. Çumra'da hane reislerinin yıllık tahıl üretim miktarı için bkz. Tablo 16.

olduğu söylenebilir³⁵. XIX. yüzyıl şartlarında bir kişinin yıllık buğday tüketim ihtiyacı 6 kile (191 Kg) olarak kabul edildiği düşünülürse Çumra'daki üretim miktarının düşük olduğu görülmektedir³⁶.

Tablo 16: Çumra Köyü'nde Hane Reislerinin Yıllık Tahıl Üretim Miktarı. 1844.

Tahıl Çeşidi	Miktar (kile)	Oranı %	Hane Başına Düşen Miktar
Buğday	1735	43,76	10,84
Arpa	1345	33,92	8,41
Burçak	885	22,32	5,53
Toplam Tahıl Üretimi	3965	100	24,78

Kökboya Bitkisi Üretimi

İlk sentetik boyarmaddelerin 1856 yılında elde edilmesine kadar insanların çeşitli işleri için kullandıkları renklendirici maddeler, tamamıyla doğal kaynaklardan, yani bitki, hayvan ve minerallerden elde ediliyordu. Bunlar arasında özellikle bitkisel boyalar diğerlerine nazaran daha öne çıkmaktaydı³⁷.

Bitkisel boyalar, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren yeni buluşlarla sentetik boyaların gelişmesine kadar boyacılıkta kullanılmış ve boyacılığın gelişmesine büyük katkı sağlamışlardır. Anadolu, Rumeli ve diğer yerlerde yetişebilen bu bitkilerden en önemlisi ve iktisaden gelişmiş olanı kökboyadır. Hemen hemen bütün renkleri veren bitkiler bulunmakla birlikte cehri ve safran sarı rengi, mazi siyah rengi verirken kökboya ise kırmızı rengi vermektedir³⁸.

Anadolu'da boyacı kökü, boyacılık otu, kırmızı kök, boya pürçü, boya çili, boya kökü, dil kanatan, yumurta boyası, boya sarmaşığı ve pürü gibi adlarla

³⁵ XVI. yüzyılda hane başına düşen üretim miktarları, bizim tespit ettiğimiz miktarların oldukça üzerindedir. Hatta bu döneme ait veriler arasında en düşük üretim miktarının gerçekleştiği 1540 yılında bile kişi başına düşen tahıl miktarı 25,8 kile olarak tespit edilmiştir. Aköz, Ürekli, "Çumra", s. 35; Ancak bu dönemde, inceleme dönemimizde önemli ölçülerde ekimi yapılmış olan kökboya bitkisinin üretildiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum XVI. yüzyılda Çumra'daki arazilerin büyük bir kısmının tahıl üretimine ayrıldığını da göstermektedir.

³⁶ Güran, bu miktarı, 1854 yılında Karahisar-ı Sahip Sancağı'nın yıllık toplam bitkisel yiyecek ihtiyacını hesaplayan ziraat müdürünün raporundan almıştır. Bu raporda, kadın veya erkek nüfusun yıllık buğday tüketimi 6 keyl-i asitane hunta olarak kabul edilmiştir. Tefik Güran, "XIX. Yüzyıl Ortasında Bir Kırsal Bölgede Ekonomik ve Sosyal Yapı: Filibe Sancağı'nın Koyuntepe Nahiyesine Bağlı Dokuz Köy üzerinde Yapılmış Bir Karşılaştırma Çalışması", XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, İstanbul 1998, s. 217.

³⁷ İsmail Öztürk, *Doğal Bitkisel Boyalarla Yün Boyama*, İzmir 1999, s. 7.

³⁸ Tuncer Baykara, "Kökboya", *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir 1999, s. 181.

bilinen kökboya bitkisi otsu ve sarılıcı bir bitkidir³⁹. Kökboya fazla nemli ve çorak olmamak kaydıyla hemen hemen bütün topraklarda yetişebilmektedir. XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, Malatya, Siirt, Maraş, Diyarbakır, Beyrut, Akkâ, Cebel-i Lübnan, Şam, Trablus, Ankara, Kayseri, Çankırı Burdur, Teke, Niğde ve Konya sancaklarında önemli oranlarda kökboya ziraatı yapılmaktaydı⁴⁰. Nitekim günümüzde de biyologlar tarafından yapılan bazı çalışmalarda kökboya bitkisinin Türkiye’de geniş bir yayılış gösterdiği, bu çerçevede Konya’dan Çumra’ya kadar ve Küçükköy civarında geniş bir alanda yayıldığı ifade edilmektedir⁴¹. Bugün hala kökboya bitkisine, Anadolu’nun birçok bölgesinde boyalık adını taşıyan bazı tarlalarda ve hendek kenarlarında yabancı ot olarak rastlanmaktadır. Bazı köylerde basit usullerle boyacılıkta kullanılmakla birlikte, genellikle tarla, bağ ve bahçeleri istila eden bir bela sayıldığından her fırsatta sökülüp atılmaya çalışılmaktadır⁴².

Yukarıda Çumra’da bazı arazilerin kökboya bitkisi tarlası olarak vasıflandırıldığını söylemiştik. Bu durum XIX. yüzyılın ortalarında Çumra’da önemli miktarlarda kökboya bitkisi üretildiğini göstermektedir⁴³. Nitekim Çumra temettuat defterlerindeki verilere göre hanelerin %73,125’i kökboya bitkisi üretimi yaparken, %58,125’i hem tahıl üretimi hem de kökboya bitkisi üretimi yapmaktadır⁴⁴. Sadece kökboya bitkisi üretimi ile meşgul olan hanelere de tesadüf edilmektedir. Bunların oranı ise %15’dir. Bu tarihte 176,5 dönüm arazide kökboya bitkisi üretilmektedir. Kökboya bitkisi tarlaları hakkında bilgi verilirken düşülen bazı notlarda özellikle 1839 ve 1840 yıllarında önemli ölçüde kökboya bitkisi ekimi yapıldığı ve ürünün ancak 6–7 sene sonra alınacağı yönünde bilgiler verilmiştir⁴⁵. Kökboya bitkisi ekimine gösterilen bu ilgi nedeniyle

³⁹ Öztürk, *Bitkisel Boyalar*, s. 45.

⁴⁰ Bu konuda geniş bilgi için Baykara, “Kökboya”, s. 182 vd.

⁴¹ Özkan Deli, *Rubia tinctorum (Kök Boya) Bitkisinin Kök Dokularından Kallus Üretimi*, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 6.

⁴² Öztürk, *Bitkisel Boyalar*, s. 18.

⁴³ Kök Boya bitkisi Güneybatı ve Orta Asya’dan Kuzeybatı Himalayalar’a, ayrıca Batı, Güney ve Güneydoğu Avrupa gibi geniş bir alanda yayılan bir türdür. Türkiye’de de çok yaygın olarak bulunur. Anadolu’da çok farklı adlarla anılan kök boya bitkisinin gövdesi kareye yakın köşeli, tüylü ve boğumludur. Her boğumda 4-6 yaprak bulunur. Yapraklar kısa saplı olup çevreleri ve altları tüylüdür. Yaprak ayası uzun veya yumurta şeklindedir ve kenarları dişlidir. Geniş bilgi için bkz. Deli, *Kök Boya Bitkisi*, s.1.

⁴⁴ XVI. yüzyılda Çumra’da tahıl üretiminin geniş ve yaygın olarak yapıldığı ancak bostan bağ ve bahçeciliğin çok yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu dönemde kök boya bitkisi üretimi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Aköz, Ürekli, “Çumra”, s. 34.

⁴⁵ Günümüzde yapılan çalışmalarda, kök boya bitkisi ekimi yapıldıktan sonra verim alınabilmesi için en az 3 yıl geçmesinin gerektiği ifade edilmektedir. Özkan Deli, *Kök Boya Bitkisi*, S.2

her geçen yıl kökboya tarlasının oranı artış göstermiştir. Nitekim 1844 yılında hane başına düşen köy boya tarlası %1,1'dönüm olarak gerçekleşmiştir.

Sonuç

XIX. yüzyılın ortalarındaki idarî düzene göre Çumra, bu dönemde bir köy statüsüne sahip bulunmaktadır. Çumra'da ikamet eden insanların meşguliyetleri göz önüne alındığında da söz konusu yerleşimin bu dönemde kasaba veya şehir niteliğine haiz olmadığı görülmektedir. Zira Çumra'da yaşayan haneler, Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi geçimini ziraat ve hayvancılıktan sağlamaktadır. Bu dönemde ziraat ve hayvancılık dışında bazı faaliyetlere rastlanmakla birlikte bu faaliyetlerin temel geçim alanı olmaktan uzak olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik şehir ve kasabalarda icra edilen sınaî ve ticari faaliyetlere bu dönemde Çumra'da tesadüf etmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte, nüfus yapısı açısından bu tarihte Çumra'nın büyük bir köy durumunda olduğu söylenebilir.

Söz konusu yerleşimin bugün bir kaza merkezi olduğu ve XIX. yüzyılın ortalarında önemli bir nüfusa sahip bulunduğu bilindiğine göre, XIX. yüzyılda ortaya çıkan sosyal ve ekonomik göstergelerin bir çekim alanı oluşturduğu söylenebilir. Bu çerçevede gerek bu değerlendirmenin bir dayanağı olarak ve gerekse bu çalışmanın önemli tespitleri olarak şunlar sıralanabilir. XIX. yüzyılın ortalarında Çumra'da yaşayan hanelerin büyük çoğunluğu ziraî faaliyetlerini yürütebilecekleri arazilere sahip bulunmaktadır. Üstelik hane başına düşen toprak miktarları açısından Çumra'da yaşayan hane sakinleri Anadolu'nun ve Konya Vilayeti'nin pek çok bölgesinde bulunan yerleşimlerde tespit edilen ortalamanın hayli üstünde toprak miktarına sahiptir. Ancak buna rağmen XIX. yüzyılın ortalarında bölgede önemli ölçülerde tahıl üretimi yapılamamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi Konya Ovası'nda yaşanan kıtlık ve kuraklıklar ile Çumra'daki arazileri sulama imkânının bulunmaması olduğu söylenebilir.

Bu sınırlı üretime rağmen Çumra'da arazi sahibi olan vakıflar kanalıyla, Konya şehir merkezine önemli ölçülerde tahıl akışı da gerçekleşmiştir. Bu vakıflar arasında en dikkat çekicisi ise Çumra'daki arazilerin %55'ine sahip olan Karamanoğlu İbrahim Bey İmareti Vakfıdır. Bazı hane sahiplerinin ekip dikebilecekleri arazileri mevcut değilse de toprağı olmayan köylüler genellikle ırgatlık, çobanlık veya hizmetkârlık gibi alanlardan gelir sağlamışlardır. Diğer taraftan, tahıl üretimindeki düşüklüğün sebepleri arasında, Çumra'da yaşayan hane reislerinin kökboya bitkisi üretimine yönelmeleri de bulunmaktadır. Üstelik bu

üretimle meşgul olan hanelerin önemli bir yekûn teşkil ettiği ve bu vesile ile de bu üretimden önemli ölçüde kazanç sağladıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, Çumra Köyü'nde her ne kadar hane reislerinin meslek kayıtları arasında adından bahsedilmiyorsa da, dokumacılık sektörünün mevcudiyetini akla getirmektedir. İnceleme dönemimizde dokumacılığın aktif olarak yapılmadığı düşünülse bile, bu dönemde sektörün gelişmesine imkân tanıyan alt yapının oluşturulduğu söylenebilir. Hatta bu tarihlerde küçükbaş hayvancılığın ve özellikle koyun yetiştiriciliğinin yaygın ve yoğun olarak yapılmış olması bu kanaati desteklemektedir.

Çumra Köyü'nde gerek ziraî faaliyetlerin yürütülebilmesi maksadıyla ve gerekse hanelerin günlük ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla küçükbaş hayvancılığın yanı sıra büyükbaş hayvancılık da yaygın bir şekilde yapılmaktadır. Bu özelliklerin dışında Çumra'da yetiştirilen hayvanlar üzerinden bir değerlendirilme yapılırsa, XIX. yüzyılın ortalarında Çumra'da yaşayan ailelerin, ortalama bir çift öküzü, bir binek hayvanı ve bir ineği ile ellerindeki arazilerinde asgari geçimlerine yetecek ölçekte tahıl üretimi gerçekleştiren tipik bir Anadolu köylüsü olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, sahip oldukları küçükbaş hayvanlarının sayısı ve kökboya bitkisi üretiminin yaygın ve yoğun olarak yapıyor olması gibi özellikler, Çumra Köyü'nü çevresinde bulunan diğer yerleşimlerden farklı ve daha nitelikli kılmaktadır. İhtimal ki XIX. yüzyılın ortalarından itibaren gerek arazi verimliği ve gerekse sınaî ve ticari faaliyetlerin icra edilmesine imkân tanıyan altyapının oluşması nedeniyle Çumra Köyü, çevre köy ve kasabalar için bir çekim alanı oluşturmuş, bu nedenle şartların ortaya çıktığı bir dönemde köy vasfını geliştirmek suretiyle şehir niteliğine kavuşmuştur. ©

KAYNAKLAR**I-Arşiv Kaynakları**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Nezareti Temettuat Defterleri (ML. VRD. TMT)
Nr. 10353

A.MKT. Nr. 29/30, 1261 10 15

II- Diğer Kaynaklar

ADIYEKE, Nuri, "Temettuat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11, Ankara 2000, s.769-825.

AKÖZ, Alaaddin, Bayram Ürekli, "Selçuklulardan Osmanlılara Çumra'nın Yerleşim Süreci ve Değişiklikler", *I. Uluslar arası Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi*, 15-16 Eylül 2000, *Bildiriler*, Çumra 2001, s. 31-38.

BAYKARA, Tuncer, "Kökboya", *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir 1999, s. 181-188.

DELİ, Özkan, *Rubia Tinctorum (Kök Boya) Bitkisinin Kök Dokularından Kallus Üretimi*, (Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004.

GÜRAN, Tefik, "Osmanlı Tarım Ekonomisi 1840-1910", *XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1998, s. 63-127.

GÜRAN, Tefik, "XIX. Yüzyıl Ortasında Bir Kırsal Bölgede Ekonomik ve Sosyal Yapı: Filibe Sancağı'nın Koyuntepe Nahiyesine Bağlı Dokuz Köy üzerinde Yapılmış Bir Karşılaştırma Çalışması", *XIX. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1998, s.179-228.

GÜRAN, Tefik, "XIX. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Der. Halil İnalçık, Şevket Pamuk), Ankara 2000, s. 73-94.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Belleten*, LIX, S.225, Ankara 1995, s. 395-412.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. "İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Teb'a", *Belleten* LXIII, S. 238, Ankara 1999, s. 755-782.

MUŞMAL, Hüseyin, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Beyşehir ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2005.

Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri, 1909, 1913 ve 1914, Tarihi İstatistikler Dizisi, III, (Haz. Tefik Güran), Ankara 2003.

ÖZTÜRK, Said, "Temettüat Tahrirleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.4-5, İstanbul 2000, s.537-591.

ÖZTÜRK, İsmail, *Doğal Bitkisel Boyalarla Yün Boyama*, İzmir 1999.

TANOĞLU, Ali, *Ziraat Hayatı I*, İstanbul 1942.

TUŞ, Muhiddin, "XIX. Yüzyılın ve Anadolu'nun Ortasında Akşehir", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, BiŐek 2007, s. 109–121.